

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

КОЗЕНКО ЮЛІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 340.12

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА ОСОБИ:
АКСІОЛОГІЧНО-НОРМАТИВНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник   доктор юридичних наук, професор
                                    Гарасимів Тарас Зеновійович,
                                    Львівський державний університет
                                    внутрішніх справ,
                                    начальник факультету громадської безпеки

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
                                    Канцір Володимир Степанович,
                                    Львівська комерційна академія,
                                    декан юридичного факультету

                                    кандидат юридичних наук
                                    Чупринський Борис Олександрович,
                                    Волинський національний університет
                                    імені Лесі Українки,
                                    доцент кафедри кримінального права та процесу

Захист відбудеться «18» травня 2012 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх
справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись в загальній бібліотеці Львівського
державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий «_ 11 _» квітня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із основних об'єктів філософсько-правового пізнання завжди була людина та її поведінка. Багатолітній розвиток наукової думки засвідчує, що саме цей понятійний тандем є своєрідним осердям, навколо якого розгортається світ і його пізнання.

Дослідження проблеми поведінки людини, підґрунтя для вирішення якої репрезентовано загальнонауковою методологічною парадигмою, здійснюється в межах широкого переліку знань: людина (біологічний вид) і навколишній світ розглядаються у контексті природничих наук; людина (індивід) і соціум – в контексті вивчення суспільствознавства; людина (особа) та держава – у правових науках; людина (особистість) та її внутрішній світ – в межах психології; людина (громадянин) і влада – в контексті політології. У кожному з перелічених вчень спроби формулювання визначень людської поведінки тривають не одне століття. Існує незліченна кількість авторських тлумачень кожного із них, які, попри свою неоднозначність, сходяться у твердженні, що всі вони характеризують власне людський вияв усвідомленої активності, що має індивідуалізоване забарвлення.

Феномен поведінки особи був предметом дослідження вчених найширшого кола соціогуманітарних дисциплін. Його вивчали філософи Стародавнього та Середньовічного світу: Аврелій Августин, Альберікус, Анаксимандр, Арістотель, Ацилій, Ден Си, Конфуцій, Платон, Сократ, Тома Аквінський, Юстиніан та багато інших.

Помітний внесок у розвиток наукового вчення про поведінку особи здійснили представники шкіл філософії: Георг Гегель, Іммануїл Кант, Джон Локк, Марсилій Падуанський, Самуїл Пуфендорф, Жан-Жак Руссо, Г.С. Сковорода, Артур Шопенгауер, Людвіг фон Фейербах, Йоганн Фіхте, П.Д. Юркевич; психології: Альфред Адлер, Ганс Айзенк, І.Д. Бех, Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, І.П. Павлов, Л.І. Петражицький, М.В. Савчин, Беррес Скінер, Едуард Торндайк, Джон Уотсон, Еріх Фромм; соціології: Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, В.Є. Пилипенко, А.В. Мудрик, В.Т. Циба, П.О. Сорокін; етики: Дюрант Дрейк, Фрідріх Паульсен, М.К. Реріх та інші.

В межах правової науки, зокрема в контексті її юридичної значущості, поведінку особи вивчали Н.Г. Александров, С.С. Алексеев, О.М. Балинська, В.С. Бігун, С.Н. Братусь, М.В. Вишняк, В.Н. Вітрук, К.Г. Волинка, Т.З. Гарасимів, Я.І. Гишинський, В.І. Гойман, Д.А. Гудима, І.П. Голосніченко, С.Д. Гусарєв, В.К. Грищук, О.В. Грищук, Г.Х. Єфремова, О.П. Дзьобань, Н.Ю. Діомідова, В.С. Канцір, С.А. Капітанська, Б.О. Кістяківський, Ганс Кельзен, М.С. Кельман, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, С.Н. Кожевников, С.А. Комаров, В.В. Копейчиков, А.Ф. Крижанівський, Н.М. Крестовська, В.Н. Кудрявцев,

Д.А. Липинський, С.Л. Лисенков, Л.А. Луць, В.В. Оксамитний, Н.М. Оніщенко, М.В. Оніщук, М.П. Орзіх, В.П. Малахов, А.В. Малько, М.Н. Марченко, Н.І. Матузов, Н.Ю. Мельничук, А.В. Нікітін, В.С. Нерсисянц, О.О. Лукашова, О.Г. Мурашин, Е.Б. Пашуканіс, А.А. Письменицький, А.С. Піголкін, В.Н. Протасов, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, В.М. Сирих, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, Д.В. Слинко, А.С. Токарська, М.П. Трофімова, М.П. Требін, В.Н. Хропанюк, М.М. Цимбалюк, М.Й. Штангрет, Хьюберт Харт, А.І. Хрімлі, Варга Чаба, А.Ф. Черданцев, Б.О. Чупринський, Ю.С. Шемшученко, Г.Ф. Шершеневич, І.Д. Шутак, Л.С. Явич та інші.

Відтак дослідження правової поведінки особи та її детермінації пролягає на межі не лише декількох спеціальностей: філософії, теорії, соціології права, але й цілого спектру наук – права, філософії, соціології, психології, етики. Така позиція є виправданою з огляду на аналізовану проблематику, адже саме людина (особа) та її поведінка (якщо розглядати останню у розрізі однієї з основних характеристик людини та складової суспільних відносин) була, є і залишатиметься основною гуманістичною цінністю.

У наведеній вище тезі звертається увага на повсякчасну актуальність досліджуваного питання в теоретичному вимірі, в той час як на практичний аспект актуальності цієї теми вказують кризові явища в житті світової та вітчизняної спільноти. Такі періоди характеризуються дисбалансом у сфері правової поведінки особи в сторону оптимізації правопорушень, зростання девіантних та делінквентних проявів, як наслідок, – регресу правомірної поведінки.

Все це підкреслює необхідність розробки комплексного дослідження детермінації правової поведінки особи саме в межах філософії права, яка є свого роду інтегруючою дисципліною, що дозволяє розвивати тісні міждисциплінарні зв'язки.

Наш аналіз робить наголос на тому, що особа як цілісна система, мікрокосм є окремою ланкою суспільства, яка втілює у відносинах із правом власний потенціал. Зважаючи на це необхідно дослідити особу та право як суб'єкти взаємодії, в межах чого слід висвітлити аксіологічно-нормативну детермінацію правової поведінки особи як один із ключових для юридичної науки, адже він стосується широкого переліку напрямів досліджень: дії права як квінтесенції правового впливу та правового регулювання, правомірної та протиправної поведінки, правосвідомості й правової культури, соціального призначення права як цінності (духу) та як норми (закону), його антропологічної парадигми та проблеми людського буття в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з науково-дослідними роботами Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками

«Розробка методології теорії держави і права, філософії права» (державний реєстраційний номер 0106U003648), «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. *Мета* наукової роботи полягає у висвітленні правової природи, властивостей, структури та сутності аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи та її механізму, а також з'ясуванні їх значення у філософсько-правовому феномені поведінки особи.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі *задачі*:

- окреслити ступінь дослідженості проблеми, її інструментальних термінів;
- визначити зміст парадигмальних підходів до аналізу феномена поведінки особи;
- простежити структуру і типологію правової поведінки особи в значущому для юридичної науки розрізі;
- дослідити процеси генези та діяхронно-компаративної еволюції правової поведінки особи;
- висвітлити категорії правового впливу як аксіологічної детермінанти правової поведінки особи та правового регулювання як нормативної детермінанти правової поведінки особи в їх дефінітивному, функціональному та компонентному аспектах;
- дати визначення та розкрити зміст структурних елементів кожної із детермінант: правових принципів, правосвідомості та правової культури; норми права, правовідносин та правової відповідальності;
- розкрити зміст поняття «механізм аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи».

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері феномену правової поведінки особи.

Предметом дослідження є аксіологічно-нормативна детермінація правової поведінки особи.

Методи дослідження були обрані відповідно до об'єкта та предмета, а також мети і задач наукового пошуку, задля їх всебічного виявлення та розкриття. Методологічне підґрунтя дисертації становить комплекс філософських, загальнонаукових та власне юридичних принципів, підходів, методів та прийомів.

Основними у дослідженні було обрано антропологічний та персоналістичний принципи, що визначають своєрідне самопородження поведінки особи як особливої форми людської діяльності, що зазнає різного роду соціальних та юридичних впливів.

Пропонована форма дослідження дозволила застосувати методологічну структуру, у вигляді: аксіологічного підходу – способу пізнання права, в основі

якого лежить ціннісне сприйняття соціально-правової дійсності, а критерієм істинності є загальнолюдські цінності, блага; нормативного підходу – способу правопізнання, який ґрунтується на визначенні права як сукупності офіційно визнаних державою настанов (норм), за допомогою яких встановлюється правовий характер та правомірність (законослухняність) поведінки соціальних суб'єктів.

Щодо методів, то в цьому дослідженні застосовані: філософські (діалектичний (підрозділ 4.3); метафізичний (підрозділ 3.1); герменевтич-герменевтичний (підрозділ 1.1)); загальнонаукові (системно-структурний (підрозділ 2.2); функціональний (підрозділ 3.2)); власне юридичні: синхронно-діахронний та генетичний (з метою з'ясування значення феномена поведінки особи в загальній структурі наукових знань у підрозділі 2.1); компаративний (у висвітленні основних підходів до правової поведінки особи серед представників різних правових систем у підрозділі 2.3); діяльнісний (з метою аналізу реалізації права у певних діяннях за умов конкретної правової ситуації, тобто, в межах правовідносин у підрозділі 4.2); інституційний (зادля характеристики норми права як моделі правової поведінки особи в підрозділі 4.1); інструментальний (для визначення спеціальноюридичних засобів у розкритті змісту складових елементів нормативної детермінанти правової поведінки особи, або ж правового регулювання у 4.1, 4.2, 4.3) та інші методи.

Щодо прийомів, то у цьому дослідженні використані такі з них: конкретизації та абстрагування (у розкритті сутності правосвідомості та правової культури особи як внутрішньої спонуки правової поведінки у підрозділі 3.2); індукції-дедукції (у дослідженні генези правової поведінки особи в підрозділі 2.3); аналізу-синтезу (у розкритті змісту позитивної правової відповідальності як виду правомірної поведінки особи у підрозділі 4.3); опису-характеристики (для виявлення сутності кожного із правових принципів як складового елемента аксіологічної детермінанти правової поведінки особи у підрозділі 3.1); аналогії (у визначенні структури й типології правової поведінки особи у підрозділі 2.2) тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є однією із перших спроб комплексного філософсько-правового аналізу правової поведінки особи з точки зору її аксіологічно-нормативної детермінації. На основі проведеного дослідження сформульовано низку положень та висновків з елементами наукової новизни:

уперше:

– дано авторське визначення понять «аксіологічна детермінанта правової поведінки особи» та «нормативна детермінанта правової поведінки особи», а також вказано на необхідність введення в науковий обіг терміну «механізм

аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи», який пропонується розуміти через призму процесу злагодженої взаємодії правового впливу та правового регулювання як системи основних умов, чинників та факторів, що визначає усвідомлену соціально значущу діяльність суб'єкта права, спрямовану на взаємодію із правовим середовищем, здатну породжувати правові наслідки;

– виявлено паралелі між аксіологічною детермінантою правової поведінки особи і правовим впливом, нормативною детермінантою правової поведінки особи і правовим регулюванням з метою їх глибинного системно-структурного пізнання, а також задля обґрунтування необхідності інтегрованого й комплексного застосування у контексті механізму детермінації правової поведінки особи;

– запропоновано характеристику основних структурних елементів аксіологічної детермінанти правової поведінки особи: правових принципів, правової свідомості та правової культури як системи загальноюридичних засобів природно-правового характеру, що спрямовані на організацію правової поведінки та нормативної детермінанти правової поведінки особи: норми права, правових відносин та правової відповідальності як системи спеціальноюридичних засобів позитивно-правового характеру, що спрямовані на впорядкування правової поведінки.

удосконалено:

– методологію дослідження філософсько-правових проблем правової поведінки особи, зокрема запропоновано застосування чотирирівневої методологічної структури, яку утворюють принципи, підходи, методи та прийоми, а також зроблено наголос на особливій актуальності принципів гуманізму та персоналізму, аксіологічного та нормативного підходів у контексті виконання філософсько-правових досліджень антропологічної тематики;

– пошуки щодо виявлення рівня наукового пізнання та сформованих на його основі парадигмальних підходів до проблеми детермінації правової поведінки особи у філософсько-правовій ретроспективі, через призму діяхронного екскурсу, а також наукові спроби конвергенції та гармонізації зазначених підходів;

– дослідження структури, типології та генези правової поведінки особи як складного, структурно неоднорідного феномена, що містить низку рівнів і ланок, має статичні й динамічні властивості й широку типологічну характеристики за різноманітними ознаками.

дістали подальший розвиток:

– філософсько-правове тлумачення наукових концептів «особа», «поведінка особи», «правова поведінка особи», «правовий вплив», «правове регулювання» тощо;

– уявлення про значущість детермінації правової поведінки особи та її структурних елементів, з огляду на гуманістичні та персоналістичні тенденції у сфері соціально-правового буття, через призму природно-правового та позитивно-правового підходів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати наукових досліджень, сформульовані у висновках та рекомендаціях, можуть бути використані у:

– *науково-дослідницькій сфері* – для подальшого наукового пошуку у сфері аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи;

– *правовиховній сфері* – з метою застосування положень щодо підвищення рівня правової свідомості та правової культури суспільства, як наслідок, – оптимізації правомірної поведінки;

– *навчальному процесі* – для підготовки підручників та посібників із навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Соціологія права» (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ № 5 від 6 березня 2012 р).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового пошуку автора, що базується на філософсько-правовому осмисленні проблеми аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи. Сформульовані положення, узагальнення та висновки автор одержав особисто.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом оприлюднення основних положень дисертації на засіданнях кафедр теорії та історії держави і права, загальної теорії держави і права, міжкафедральному семінарі кафедр загальної теорії держави і права, теорії та історії держави і права, філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ, а також, на 12 науково-практичних та науково-теоретичних заходах різних рівнів, зокрема:

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Право на приватність: тенденції та перспективи» (м. Львів, 15–16 листопада 2008 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Норма та девіація в правоохоронній діяльності» (м. Луганськ, 28–29 травня 2010 р.); II Міжвузівській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні» (м. Київ, 21 жовтня 2010 р.); VI Міжнародному круглому столі «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (м. Львів, 3–5 грудня 2010 р.); Всеукраїнському круглому столі «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 10 грудня 2010 р.); Науково-практичній конференції «Художня парадигма права в культурі» (м. Київ, 16 грудня 2010 р.); Міжрегіональному круглому столі «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (м. Львів, 14 квітня

2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Соціалізація молоді особистості: культура, освітня політика, технології формування» (м. Суми, 21 квітня 2011 р.); III Міжнародній науковій конференції «Компаративістські читання» (м. Львів, 29–30 квітня 2011 р.); II Конференції стипендіатів та молодих науковців програми Польської Республіки (м. Варшава, 11 травня 2011 р.); III Міжнародному науково-практичному форумі «Принцип верховенства права та права людини» (м. Київ, 13–15 травня 2011 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гендерна проблематика і антропологічні горизонти» (м. Острог, 26–27 травня 2011 р.); Всеукраїнському круглому столі «Юридичні клініки в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в восьми статтях, шість з яких опубліковані у фахових виданнях України та в 11 тезах виступів на науково-практичних та науково-теоретичних заходах різних рівнів.

Структура дисертації зумовлена метою й задачами дослідження і складається зі вступу, 4 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (252 найменування на 21 сторінці) та додатків. Загальний обсяг дисертації охоплює 193 сторінки, з них основний текст – 165 сторінок, додатки – 7 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами, визначено об'єкт, предмет, мету, задачі і методологію дослідження та розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення; висвітлено аспекти, пов'язані з особистим внеском автора в наукову розробку теми, а також подано відомості щодо апробації основних положень дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Філософсько-методологічні константи детермінації правової поведінки особи» апелює до виявлення наявних доробків наукової та методологічної парадигм у сфері аналізованого питання.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідженості проблеми детермінації правової поведінки особи та метамова наукової розвідки»* виявлено ступінь наукової розробки проблеми з огляду на досягнення вітчизняних та зарубіжних учених. Розкрито зміст досліджених аспектів питання, гармонізовано ключові поняття, сформульовано авторські дефініції інструментальних термінів.

Наукові пошуки дозволили стверджувати, що, попри суттєвий доробок учених у сфері соціогуманітарного осмислення феномена поведінки особи, у

філософсько-правовій науці немає комплексного дослідження сутності аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки.

Відтак у роботі сформульовано висновки про наявність дослідницьких прогалин у сфері зазначеної вище проблематики, здійснено спробу визначення основних напрямів її вдосконалення з огляду на перманентний перебіг суспільного життя та основні потреби соціуму і юридичної науки.

Підрозділ 1.2 «Методологія й методика дослідження детермінації правової поведінки особи» характеризує суть засобового підґрунтя, обраного відповідно до задач дисертації, які спрямовані на досягнення дослідницької мети.

Зважаючи на особливості тематики роботи, застосовано чотирирівневу методологічну структуру, яку утворюють принципи, підходи, методи та прийоми пізнання, а також запропоновано їх класифікацію за генетичним критерієм на методи філософські, загальнонаукові та власне юридичні.

Широка розгалуженість методологічної градації зумовлена переважанням у предметі дослідженні антропологічного елемента, осмислення якого неможливе поза загальною соціогуманітарною площиною.

Розділ 2 «Правова поведінка особи як об'єкт наукового пізнання» характеризує окремі аспекти правової поведінки особи, зокрема, її поняття, ознаки та властивості, рівні та ланки, типи та види, просторові та часові характеристики.

Підрозділ 2.1 «Парадигмальне осмислення феномена поведінки особи» є плацдармом для подальших розгорнутих характеристик досліджуваного питання, адже містить аналіз поведінки особи у загальнонауковому вимірі.

В підрозділі відображено сукупність підходів до феномена поведінки особи через призму біологічної, психологічної та соціологічної концепцій, а також зазначено, що численна кількість підходів до визначення цього феномена зумовлена його осмисленням як біологічної форми життя; як носія психічної активності; як суб'єкта у співвідношенні з собою подібними.

Підрозділ 2.2 «Структура і типологія правової поведінки особи» розкриває внутрішню конструкцію правової поведінки через призму рівнів та ланок, а також демонструє способи її науково обґрунтованої класифікації.

В дослідженні зроблено акцент на тому, що кожен індивідуальний вчинок має певний буттєвий алгоритм. Його формує діалектика можливого та дійсного, дозволеного та належного, індивідуального та вселюдського.

Сукупність вчинків, що спрямовані до єдиної цілі, формують поняття «поведінка».

Підрозділ 2.3 «Гене́за правової поведінки особи: діахронно-компаративний вимір» розкриває особливості розвитку та становлення правової поведінки особи, вказуючи на наявність не лише статичних, але й динамічних властивостей.

Описано процес її еволюційних перетворень від періоду праісторії до нового часу.

Окрім цього, проведено своєрідний екскурс, спрямований на пізнання процесу становлення правової поведінки особи у просторовому вимірі: здійснено узагальнення розвитку правової поведінки особи в межах правових систем сучасності.

Розділ 3 «Правовий вплив на поведінку особи як аксіологічний зріз дії права у механізмі її детермінації» охоплює аналіз змісту зазначеного в назві явища та його складових елементів – системи загальноюридичних засобів: правових принципів, правової свідомості та правової культури, їх ролі в контексті механізму детермінації правової поведінки особи.

У підрозділі 3.1 *«Правові принципи в ролі засобів формування юридичного світогляду»* здійснено аналіз одного із засобів правового впливу, або аксіологічної детермінанти правової поведінки особи – правових принципів справедливості, рівності, свободи, гуманізму, та їх ролі в контексті формування юридичного світогляду особи.

У підрозділі зроблено акцент на тому, що правові принципи, відіграючи роль веретена в якому повсякчас існують та розвиваються суспільні відносини, здатні формувати світогляд особи, не застосовуючи при цьому імперативів та примусу, а перетворюючись у неспростовну настанову в межах ідеологічного компонента правосвідомості (юридичного світогляду особи).

Підрозділ 3.2 *«Правосвідомість та правова культура як рефлексія настанов правового виховання»* розкриває зміст названих юридичних феноменів та акцентує на їх значенні як засобів правового впливу, або аксіологічної детермінанти правової поведінки особи.

У підрозділі висловлено бачення поняття правосвідомості та правової культури як внутрішньої сторони правової поведінки.

Окрім цього, звернено увагу на категорію правового виховання як процесу, що формує правосвідомість та правову культуру.

Зазначено також, що для правового виховання категорії правосвідомості та правової культури є об'єктами впливу та мірилом відображення його ефективності.

Розділ 4 «Правове регулювання поведінки особи як нормативний зріз дії права в механізмі її детермінації» акцентує на дослідженні нормативної детермінанти правової поведінки особи, або правового регулювання через призму його складових елементів – системи спеціальноюридичних засобів: норм права, правових відносин та правової відповідальності.

Підрозділ 4.1 *«Норма права та її реалізація – модель і матерія правової поведінки»* вказує на зміст норми права як загальнообов'язкового правила (моделі), що встановлює для суб'єкта можливий варіант поведінки –

суб'єктивні юридичні права, і необхідний варіант поведінки – суб'єктивні юридичні обов'язки.

У підрозділі вказано, що норма права безпосередньо не регулює поведінки конкретної особи, а через призму текстологічного, фізичного, духовного та психологічного зрізів, набуває матеріалізованого вираження в актах реалізації: дотриманні, виконанні, використанні, тобто, в діяннях осіб, становлячи собою правомірну, або ж протиправну поведінку.

Підрозділ 4.2 «Правовідносини як вимір буття особи у розрізі дозволеного та належного» розкриває зміст правових відносин та вказує на той факт, що правова поведінка не існує поза правовідносинами, вона реалізується в них. Отже, правовідносини названо одним із вимірів буття особи, площиною, що опосередковує її правову поведінку.

Правовідносини визначено як своєрідний зв'язок між правом і обов'язком, як мірами правової поведінки, а точніше, між їх носіями. У підрозділі підсумовано, що за допомогою права і обов'язку, які сформульовані у нормі права та матеріалізовані у правовідносинах, можливо узгодити людську поведінку зі суспільно бажаними вимогами.

У підрозділі 4.3 *«Правова відповідальність як діалектика «свободи» та «обов'язку»* досліджено зміст правової відповідальності через призму правових свобод як певних благ та правових обов'язків як певних вимог.

Автором звернено увагу на загальнофілософське визначення поняття «відповідальність», а також, розкрито його позитивний (перспективний) аспект, що визначається як усвідомлення особою змісту і значення власних діянь, їх узгодження із правовим статусом особи, водночас негативний (ретроспективний) аспект правової відповідальності висвітлено як покарання за вчинене протиправне діяння, за наявне порушення вимог норм права.

Зазначено, що обидва виміри правової відповідальності здатні чинити регулятивний вплив на учасників суспільних відносин.

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження, виконаного на основі осмислення наукових праць у сфері правової поведінки особи, запропоновано нове наукове вирішення поставлених задач, що полягає у висвітленні правової природи, властивостей, структури і сутності аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи та її механізму, а також з'ясування їх значення у філософсько-правовому феномені поведінки особи, та дозволяє зробити висновки, що мають наукове і прикладне значення та полягають у такому:

1. Процес дослідження проблеми взаємовідносин особи та права не втрачав своєї актуальності крізь призму усієї історії людства. Науковий доробок вчених на цю тему є достатньо потужним, адже своєю проблематикою вона стосується найширшого кола питань: від історичних витоків становлення людської поведінки як соціального феномена до правової відповідальності, що водночас є одним із видів правової поведінки та покаранням за той її вид, що не узгоджується з правом. Втім на сьогодні відсутнім є комплексний філософсько-правовий аналіз проблеми правової поведінки особи, котрий би цілком розкривав зміст її аксіологічно-нормативної детермінації. Понятійно-категоріальний апарат дослідження й досі недостатньо сформований, характеризується недовершеністю, дублюванням термінів та невиправданим запозиченням іншомовних слів, тому потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

2. Сучасна наукова парадигма вказує на наявність декількох концепцій щодо розуміння поняття «поведінка особи», а саме: психодинамічної, его-теоретичної, диспозитивної, біхевіористичної, соціально-когнітивної, гуманістичної, феноменологічної тощо. Втім усі вони сходяться у твердженні, що поняття «поведінка особи» вказує на власне людський вияв усвідомленої активності, що має індивідуалізоване забарвлення.

Одним із першим наукових підходів до пізнання та розуміння феномена поведінки особи був біологічний. Представники цього підходу проводили паралелі між поведінкою біологічних та соціальних організмів. Розглядаючи поведінку особи як результат тривалої біологічної еволюції, вони відслідковували зародження складних форм людської діяльності від найпростіших одноклітинних організмів.

Наступний з напрямів дослідження поведінки особи – психологічний. Серед сукупності психологічних течій, що значну увагу звертають на феномен поведінки, варто виокремити теорію психоаналізу та біхевіоризм. Засновник першої з них на основі постулатів природничих наук і, наслідуючи натуралістичний стиль мислення, головним рушієм поведінки особи вважав сексуальний інстинкт. З огляду на це, сутність психічної організації особи є природно детермінованим механізмом перетворень її статевої енергії. Водночас прибічники теорії біхевіоризму вважали, що предметом дослідження може бути лише поведінка, яка виражається в доступному об'єктивному відображенні матеріальних процесів, а не психічних станів. Така поведінка складається із трьох елементів: фактора впливу, відповіді на вплив та підкріплювального наслідку (системи заохочень або покарань).

Соціологічне вчення про поведінку особи інтегруючим чинником усього соціального життя визнає колективний інстинкт. Таким чином, соціальна поведінка особи трактується як система або сукупність взаємопов'язаних дій та вчинків особи, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами,

спонуками та формами суспільного життя, серед яких – потреби у спілкуванні, міжіндивідуальних зв'язках, творчості, прагненні до пізнання, уподібненні, освоєнні буття.

3. Структура правової поведінки особи одночасно організовується на чотирьох рівнях та ланках, які характеризуються різними категоріями складності. Перший рівень – це реакція суб'єкта на актуальну правову ситуацію, на специфічні впливи правового середовища, що змінюють один одного (поведінкові акти). Другий – звичні дії чи вчинки, які є елементами правової поведінки, комбінаціями її цілеспрямованих актів, що підпорядковуються уявленню про те, якого результату слід досягти. Третій – це чітка послідовність правових учинків або дій особи у правовій сфері, що спрямовані на досягнення певного результату. Четвертий рівень – це отримання результату, на який спрямовувалась правова поведінка, що водночас є благом, яке знаходиться під правовою охороною.

Що стосується ланок правової поведінки, то першою із них є мотив – рушійна сила, що спонукає особу до дії. Наступною серед ланок є планування та прийняття рішення, що передбачає визначення й оцінку можливостей для задоволення своїх потреб та інтересів і вибір об'єктів, на які буде спрямована правова поведінка. Завершальним етапом є виконання цього рішення, тобто вибір поведінки, який є результатом взаємодії правової ситуації та особистих мотивів суб'єкта. Після його завершення настають ті чи інші правові наслідки, що підкреслює необхідність механізму детермінації правової поведінки особи.

Коли йдеться про типологічний вимір правової поведінки, варто зазначити, що будь-які поведінкові прояви особи можна класифікувати на: акти, що є дією, та акти, що є бездіяльністю. Акти-дії, своєю чергою, поділяються на бажані (такі, що є рекомендованими, а не необхідними); належні (такі, що відповідають уявленню про належну поведінку); та заборонені (такі, що суперечать уявленню особи про належну поведінку). Акти-бездіяльності поділяються на акти-утримання та акти-терпіння. В кожній із цих категорій вчинків міститься низка компонентів, котрі в свою чергу, супроводжуються специфічними психічними процесами, що наділяють учасників суспільних відносин правами та обов'язками.

4. Правова поведінка, маючи не лише статичні, але й динамічні властивості, здатна до еволюції паралельно із ходом історії. Антропо- і соціогенез та біологічна еволюція людини призвели до формування людського мислення, активність людини все більше характеризувалася спрямованістю на досягнення конкретної мети та перетворення світу, тобто, мала характер діяльності – архетипу подальших форм поведінки, що відрізняється інтенсифікацією своїх основних характеристик: цілеспрямованості,

мотивації, усвідомленості, володіння способами і прийомами дій, емоційності, а також наявністю таких властивостей, як ініціативність і ситуативність.

Окрім цього, правова поведінка особи крізь призму історії визначалася не лише часовою, але й просторовою детермінантою – загальною специфікою цивілізацій, а саме: традиціоналістською (Схід) та прогресистською (Захід). Світогляд та культура народів Сходу, яким притаманна підпорядкованість основних сфер життя єдиному духові канону, самозаглибленість та визнання природного ходу речей, переважанням загального над індивідуальним, суттєво відрізнялася і досі відрізняється від світоглядно-культурних цінностей народів Заходу, які базуються на автономії різних сфер суспільного життя, прагненні до змін дійсності, домінуванні індивідуального над загальним.

5. Правовий вплив – це аксіологічна дія на суспільні відносини загальноююридичних засобів, що спрямована на організацію усвідомленої соціально значущої поведінки особи.

Аксіологія визначається правом як наука про ідеал, на базі якого відбувається процес орієнтації поведінки і діяльності особи в суспільстві. Це категорія, яка характеризує фактичну реалізацію властивості права здійснювати інформаційно-психологічну (мотиваційну), виховну (ідеологічну), та соціальну дію на учасників правовідносин.

Правове регулювання – це нормативна дія на суспільні відносини спеціальноююридичних засобів: норм права, правовідносин, правової відповідальності, що спрямована на упорядкування усвідомленої соціально значущої поведінки особи.

Нормативність – властивість права, пов'язана із забезпеченням впорядкованості суспільного життя. Головними шляхами забезпечення нормативності права і реалізації правових цінностей є процес легітимації права та державний примус.

6. Правовий вплив, або аксіологічна детермінанта правової поведінки особи базується на трьох загальноююридичних засобах: правових принципах, правосвідомості та правовій культурі.

Правові принципи є тією максимою, внутрішнім переконанням, незмінною позицією, що характеризується універсальністю, є гештальт-якостями, які чинять вплив на правову свідомість особи, формують її ідеологічний компонент. Відтак правові принципи, що безпосередньо пов'язані із процесом формування правової свідомості, у підсумку зумовлюють лінію правової поведінки особи.

Правова свідомість, що складається зі знання права, правової ідеології, правової психології і поведінкового елементу (настанов), проявляється у будь-якому акті правової поведінки особи і є відображенням правових знань та

цінностей, рецептованих у процесі правового виховання. Правову ж культуру можна тлумачити як систему уявлень, що демонструють правову свідомість. Правосвідомість та правова культура – явища взаємозалежні, адже виражаються у ступені засвоєння права, спрямованості на додержання заборон, використання прав, виконання обов'язків; осмисленні права як цінності у сфері суспільних відносин; здатності застосовувати в практичній діяльності набуті правові знання, використовувати право для захисту своїх прав, свобод та інтересів, умінні поводитися в складних правових ситуаціях.

Правове регулювання, або нормативна детермінанта правової поведінки особи, базується на трьох спеціальноюридичних засобах: нормах права, правовідносинах та правовій відповідальності.

Норми права, формулюючи загальну модель правової поведінки особи, впорядковують найбільш важливі суспільні стосунки, в той час як їх реалізація відбувається шляхом матеріалізації цієї норми в практиці правової поведінки.

Правовідносини організовують та реалізують правову поведінку особи, надають їй правових форм. Правовідносини як юридичний вимір буття особи у всій сукупності їх змістових та функціональних елементів відіграють роль конкретизатора та реалізатора поведінки суб'єктів права, вказуючи на дозволене та належне. Таким чином, у контексті регулювання правової поведінки особи їх визначення зводиться до найбільш поширеного засобу її реалізації, втілення в реальні дії правових приписів за конкретних правових умов.

Правова відповідальність як міра вимогливості особи до власної правової поведінки є діалектичним поєднанням категорій правової свободи та правового обов'язку, з огляду на те, що правові свободи є варіантами дозволеної правової поведінки суб'єкта, яку він здійснює за своїм вибором і на власний розсуд в межах відповідних норм права, а правові обов'язки є варіантами належної правової поведінки суб'єкта, суть яких полягає в обов'язковому виконанні зазначених в нормах права дій або в утриманні від тих із них, які забороняються.

7. Механізм аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи – це процес злагодженої взаємодії правового впливу та правового регулювання як системи основних умов, чинників та факторів, що визначає усвідомлену соціально значущу діяльність суб'єкта права, спрямовану на взаємодію із правовим середовищем, здатну породжувати правові наслідки.

У дослідженні зроблена спроба продемонструвати та обґрунтувати той факт, що аксіологічна детермінанта, яка уособлює вплив природного права з його позачасовими та позаструктурними параметрами, та нормативна детермінанта, що відображає позитивний вимір права з його предметністю та ситуативністю, становлять цілісний механізм аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Козенко Ю.О. Поведінка особи: історико-правове узагальнення / Ю.О. Козенко // Держава і право: збірник наукових праць інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. – 2011. – № 51. – С. 114–120.
2. Козенко Ю.О. Демократичні принципи права в ролі засобів формування юридичного світогляду особи / Ю.О. Козенко // Вибори та демократія: науково-просвітницький правничий журнал Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – 2011. – № 3. – С. 39–43.
3. Козенко Ю.О. Правовий механізм формування поведінки особи у контексті історіографії та метамови / Ю.О. Козенко // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 5. – С. 34–39.
4. Козенко Ю.О. К вопросу о демаркации механизмов правового влияния и правового регулирования / Ю.О. Козенко // Проблемы законности: академический сборник научных трудов Национальной юридической академии имени Ярослава Мудрого. – 2011. – № 116. – С. 233–238.
5. Козенко Ю.О. Юридично значуща поведінка суб'єкта права: детермінанти взаємовідносин особи і держави / Ю.О. Козенко // Теоретичні та прикладні питання державотворення: електронне фахове видання Одеського регіонального інституту державного управління при Президентіві України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2011_9/zmist/R_1/04Kozenko+.pdf – 2011. – № 9.
6. Козенко Ю.О. Аналіз соціального феномена поведінки особи: сучасна юридична концепція / Ю.О. Козенко // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 211–218.
7. Козенко Ю.О. Позитивное право как нормативная конструкция поведения лица / Ю.О. Козенко // Российский юридический журнал: научно-теоретическое издание Министерства Юстиции Российской Федерации. – 2011. – № 5. – С. 71–76.
8. Козенко Ю.О. К вопросу о механизме действия права на процесс формирования поведения лица / Ю.О. Козенко // Молодой ученый: ежемесячный научный журнал. – 2011. – № 3. – С. 56–57.
9. Козенко Ю.О. Види індивідуальної (приватної) девіантної поведінки / Ю.О. Козенко // Право на приватність: тенденції та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 94–95.
10. Козенко Ю.О. Пенітенціарна система як ретроспективний компонент впливу на делінквентні девіації поведінки особи» / Ю.О. Козенко // Норма та девіація в правоохоронній діяльності: матеріали ІХ міжнародної науково-

практичної конференції. – Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – С. 125–130.

11. Козенко Ю.О. Реформування правового механізму регулювання поведінки особи: пошуки та пропозиції / Ю.О. Козенко // Правові реформи в Україні: матеріали II Міжвузівської науково-теоретичної конференції. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 162–167.

12. Козенко Ю.О. Поведінка особи як предмет наукового пізнання та розуміння» / Ю.О. Козенко // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матеріали Всеукраїнського круглого столу – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 149–151.

13. Козенко Ю.О. Law against Behaviour: misconceptions and antagonisms in Romane-German literature retrospective / Ю.О. Козенко // Художня парадигма права в культурі: матеріали науково-практичної конференції. – К.: Академія адвокатури України. – 2010. – С. 59–78.

14. Козенко Ю.О. Правові властивості поведінки особи: компаративний вимір» / Ю.О. Козенко // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали VI Міжнародного круглого столу. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 302–311.

15. Kozenko Y. The determinants of illegal behavior in a cultural paradigm (on the examples of creativity of F. Dostoevsky and P. Zjuskind) / Y. Kozenko // II Conference of young scientists: the Materials. – Warsawa, 2011. – P. 402–405.

16. Козенко Ю.О. До питання правової соціалізації особи / Ю.О. Козенко // Соціалізація молодшої особистості: культура, освітня політика, технології формування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. – Суми: Сумський національний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 2011. – С. 216–218.

17. Козенко Ю.О. До питання аспектології юридично значущої поведінки суб'єкта права / Ю.О. Козенко // Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний, історичний аспекти: матеріали міжрегіонального круглого столу. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 84–88.

18. Козенко Ю.О. Механізм дії права на поведінку суб'єктів суспільних відносин як один із ключових критеріїв типологізації правових систем / Ю.О. Козенко // Компаративістські читання: матеріали III Міжнародної наукової конференції. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 261–264.

19. Козенко Ю.О. Гендер як один із детермінантів формування поведінки особи: антрополого-правовий вимір / Ю.О. Козенко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2011. – С. 117–119.

АНОТАЦІЯ

Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація. – На правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2012.

Дисертаційне дослідження присвячено філософсько-правовому аналізу проблеми аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи.

У роботі проведено дослідження основних підходів до розуміння феномена правової поведінки, здійснено її аналіз у структурологічному, типологічному та еволюційному аспектах. Автором узагальнено основні філософсько-методологічні підходи до проблеми, переосмислено зміст відносин у сфері «поведінка особи – право», а також, вказано на необхідність введення в науковий обіг терміну «механізм аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи», який пропонується розуміти через призму процесу злагодженої взаємодії правового впливу та правового регулювання як системи основних умов, чинників та факторів, що визначає усвідомлену соціально значущу діяльність суб'єкта права, спрямовану на взаємодію із правовим середовищем, здатну породжувати правові наслідки.

Ключові слова: особа, поведінка особи, правова поведінка особи, аксіологічна детермінанта правової поведінки особи, нормативна детермінанта правової поведінки особи, правовий вплив, правове регулювання, механізм аксіологічно-нормативної детермінації правової поведінки особи.

АННОТАЦИЯ

Козенко Ю.О. Правовое поведение лица: аксиологически-нормативная детерминация. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2012.

Диссертационное исследование посвящено философско-правовому анализу проблемы аксиологически-нормативной детерминации правового поведения лица.

Научная новизна работы заключается в попытке осуществления первого в отечественной юридической науке комплексного научного осмысления правового поведения лица с точки зрения его формирования средствами аксиологической (правовлительной) и нормативной (праворегулятивной) детерминант.

В работе определено степень изученности проблемы, в частности ее инструментальных терминов, раскрыто содержание основных парадигмальных подходов к анализу феномена поведения лица, его структуры, типологии и генезиса как сложного, структурно неоднородного явления, что содержит ряд уровней и звеньев, имеет статические и динамические свойства и широкую типологическую характеристику.

Дефиницировав правовое поведение лица как осознанную социально значимую деятельность субъекта права, направленную на взаимодействие с правовой средой, способную порождать правовые последствия, автором проведен ее анализ в структурологическом (изучено уровни и звенья), типологическом (представлено научную классификацию за перечнем критерий и свойств), эволюционном (продемонстрировано историко-пространственное развитие и генезис) аспектах.

Учитывая все приведенное выше, а также, особую важность категории правового поведения в контексте нормального функционирования общественного универсума, ее значимость в процессе формирования гражданского общества и укрепления демократических ценностей, автором высказана необходимость исследования аксиологически-нормативной детерминации правового поведения лица путем осмысления категории правового влияния как аксиологической детерминанты правового поведения лица и правового регулирования как нормативной детерминанты правового поведения лица.

В работе определены и раскрыты структурные элементы каждой из детерминант: правовых принципов, правосознания и правовой культуры; нормы права, правоотношений и правовой ответственности, обнаружено параллели между аксиологической детерминантой правового поведения лица и правовым влиянием, а также, нормативной детерминантой правового поведения лица и правовым регулированием с целью их глубинного системно-структурного познания и обоснования необходимости интегрированного и комплексного применения.

Автором выдвинуто понимание процесса формирования правового поведения лица сквозь призму взаимодействия аксиологии (ценности, идеала, духа) как философско-правовой категории, и нормативности (правила, текста, закона) как особого правового свойства.

Следовательно, право (с помощью аксиологического действия) позволяет субъекту занять в конкретной жизненной ситуации правильную позицию и последовательно ее придерживаться (с помощью нормативного действия).

Исходя из гуманизированного понимания правового поведения лица как исключительного духовно-деятельностного универсума, свойственно человеческого проявления осознанной активности, что имеет индивидуальные черты, ссылаясь на антропологический и персоналистический научные

подходы, предпринята попытка научно-теоретического конструирования механизма наиболее демократического и в то же время эффективного легитимного и легального на нее воздействия.

Таким образом, в работе обобщены основные философско-методологические подходы к проблеме аксиологически-нормативной детерминации правового поведения лица, на основе которых переосмыслено содержание отношений в сфере «поведение лица – право», предложено авторское определение понятий «лицо», «поведение лица», «правовое поведение лица», «аксиологическая детерминанта правового поведения лица», «нормативная детерминанта правового поведения лица», «правовое влияние», «правовое регулирование», а также, усовершенствовано перечень других понятий, употребляемых в работе.

Кроме того, автором высказана необходимость введения в научный оборот термина «механизм аксиологически-нормативной детерминации правового поведения лица», который предложено понимать сквозь призму процесса слаженного взаимодействия правового влияния и правового регулирования как системы основных условий и факторов, определяющей осознанную социально значимую деятельность субъекта права, направленную на взаимодействие с правовой средой, способную породить правовые последствия.

Ключевые слова: лицо, поведение лица, правовое поведение лица, аксиологическая детерминанта правового поведения лица, нормативная детерминанта правового поведения лица, правовое влияние, правовое регулирование, механизм аксиологически-нормативной детерминации правового поведения лица.

ANNOTATION

Kozenko Yu. Legal Conduct of a Person: Axiological and Normative Determination. – Manuscript rights reserved.

The thesis for the scientific degree of a Candidate of Law in speciality 12.00.12 – philosophy of law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2012.

The scientific research is devoted to the philosophical and legal analysis of axiological and normative determination of legal conduct of a person.

The main approaches to understanding of the phenomenon of legal conduct, its structurological, typological and evolutionary aspects are observed. The author summarizes major philosophical and methodological attitudes, on the basis of which the relations in sphere of «conduct of the person – law» was recomprehended.

The necessity of introducing into the scientific circulation such definition as «the mechanism of axiological and normative determination of legal conduct of a person» was advanced, through the prism of its understanding as the process of concerted co-operation of legal influence and legal regulation as system of basic terms and factors, which determined conscious socially meaningful activity of legal subject, able to cause legal consequences, that is directed on co-operating with a legal environment.

Key words: person, conduct of the person, legal conduct of the person, axiological determinant of legal conduct of the person, normative determinant of legal conduct of the person, legal impact, legal regulation, mechanism of axiological and normative determination of legal conduct of the person.